

SOLIQDAN QOCHISH HOLATLARINI ANIQLASH VA UNI BAHOLASH AMALIYOTI TAHLILI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi (PhD)
Axmedov Feruz Baxodirovich

Annotasiya: Mazkur maqolada respublikamizda soʻngi yillarda mamlakatda soliq va moliya sohalarida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, investitsiya muhitini yaxshilash hamda biznes doiralarning ishonchini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng koʻlamli islohotlar yoritilgan. Shu bilan birga, iqtisodiyotda yashirin aylanma savdo va umumiy ovqatlanish, avtotransportda tashish, uy-joy qurilishi va taʼmirlash, turarjoy xizmatlarini koʻrsatish kabi sohalar oʻrganilib, xorij tajribasi, mamlakatimizda uni qoʻllash boʻyicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar shakllantirilgan.

Kalit soʻzlar: soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, ilgʻor axborot- kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Аннотация: В данной статье описаны широкомасштабные реформы, направленные на создание благоприятных условий для ведения предпринимательской деятельности в налоговой и финансовой сферах, улучшение инвестиционного климата и дальнейшее укрепление доверия деловых кругов к нашей республике за последние годы. При этом были изучены такие направления, как подпольная торговля и общепит, перевозки автотранспортом, жилищное строительство и ремонт, оказание бытовых услуг, сформированы научно-практические выводы и предложения по зарубежному опыту и его применению в нашей стране.

Ключевые слова: налоговые поступления, анализ, риски, эффективность, цифровая платформа, методы и инструменты, передовые информационно-коммуникационные технологии, анализ, оптимизация, налоговые льготы, налоговая ставка.

Annotation: This article describes large-scale reforms aimed at creating favorable conditions for doing business in the tax and financial sectors, improving the investment climate and further strengthening the confidence of business circles in our republic in recent years. At the same time, such areas as underground trade and public catering, road transport, housing construction and repair, the provision of personal services were studied, scientific and practical conclusions and proposals were formed on foreign experience and its application in our country.

Key words: tax revenues, analysis, risks, efficiency, digital platform, methods and tools, advanced information and communication technologies, analysis, optimization, tax incentives, tax rate.

Kirish:

O‘zbekistonda keyingi-yillarda yashirin iqtisodiyotning hissasini kamaytirish, u orqali yuzaga keluvchi soliqlardan qochish holatlari hamda soliq to‘lovchilar tomonidan soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash holatlarini kamaytirish hamda ularning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni samarali amalga oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish borasida me‘yoriy-huquqiy bazani mustahkamlash, sohani raqamlashtirish natijalari hisobiga yashirin iqtisodiyotni jilovlash, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, yashirin ish o‘rinlarini legallashtirish, nazorat tadbirlarini o‘tkazish yo‘nalishida tizimli ishlar olib borilmoqda.

Adabiyotlar sharxi.

J.Shumpeter (2007) ikki turga bo‘linishni taklif qiladi: ishlab chiqarishda mumkin bo‘lgan texnik nosozlik bilan bog‘liq xavf va tijorat muvaffaqiyatining etishmasligi bilan bog‘liq xavf.

A.K.Pokrovskiy (2011) ko‘rib chiqish uchun xavfning tarkibiy xususiyatlarini taklif qiladi: xavf, xavfga moyillik, xavfga sezgirlik (zaiflik), boshqa xavf-xatarlar bilan o‘zaro ta‘sir qilish, xavf haqida mavjud ma‘lumotlar, xavf miqdori, xavf bilan bog‘liq xarajatlar (xarajatlar), o‘ziga xoslik xavflar.

Shvesiyalik iqtisodchi olim K.F.Becker (2004) tomonidan xufiyona iqtisodiyotning o‘ziga xosligi, norasmiy iqtisodiyot – bozor iqtisodiyotining nazorat qilib bo‘lmaydigan qismi ekanligi ta‘kidlanib, qaysiki ular rag‘batlantirishning boshqa shakllariga asosan tovarlar ishlab chiqarishlari va xizmatlar ko‘rsatishlarini ma‘lum qilgan .

Aronov, Kashinlar (2004) o‘zining tadqiqotida esa, soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarning xorij va Rossiya Federatsiyasida undirish mexanizmini o‘rgangan holda soliq to‘lashdan bosh tortgan soliq to‘lovchilar bilan ishlash siyosati, ularning huquq va majburiyatlari, kelgusida har bir soliq to‘lovchi o‘z xohishi bilan soliq to‘lash majburiyati bo‘yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqarish hamda ushbu tavsiyalarni soliq va boshqa majburiy to‘lovlarni undirish sohasida qo‘llab uni isbotlashgan va bir qator amaliy choralarni amalga oshirishgan.

Lekin, Jalonkinani (2012) fikrlaridan butunlay boshqacha taklif bilan Toshmatov “Korxonalarini rivojlantirishda soliqlarning roli to‘g‘risida”gi kitobida soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar faoliyatini rag‘batlantirish hamda ularning debitor va kreditor qarzlarni qisqartirish va ularni faolligini oshirish orqali undirish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tavsiyalar bergan.

Andreeva (2017) tomonidan soliq to‘lovchilar tomonidan soliq intizomiga rioya qilinmaslik sabablari tadqiq qilingan, soliqqa oid bilimlarni oshirishga oid usullari

tahlil qilinib, soliq to‘lovchilarga davlat hamkori sifatida xizmatni takomillashtirish usullari taklif qilingan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

O‘zbekiston soliq tizimida soliqdan qochish holatlarini aniqlash va baholash holatlarini ko‘radigan bo‘lsak, u quyidagi usullarda amalga oshirilayotganligini ko‘rish mumkin:

1-jadval

O‘zbekiston soliq tizimida soliqdan qochish holatlarini aniqlash va baholash holatlarining amaliy ko‘rinishlari va ularning namoyon bo‘lish shakli¹

Soliqdan qochish holatlarini baholashning amaliy usullari	Amaliy ko‘rinishi
Soliq to‘lovchi sifatida ro‘yxatdan o‘tmaslik yoki kech ro‘yxatdan o‘tish	Soliq to‘lovchi sifatida baholash imkoniyati bo‘lmaydi
Buxgalteriya hisobini yuritmaslik	Soliq ob‘ekti, soliq bazasi va hisoblangan soliq summalari noaniq bo‘ladi
“Bir kunlik”, “ko‘k sxema” va shu shaklda faoliyat yuritishga moslashish	Soliq to‘lovchi sifatida baholash imkoniyati mavjud bo‘lsa-da, aslida soliq to‘lamaydi
Garchi faoliyati unchalik to‘g‘ri kelmasa-da offshor zonalarga kapital kiritish yoki faoliyat yuritish	O‘z hududi bo‘yicha iqtisodiy faoliyat yuritishi lozim bo‘lsa-da, kapitalni soliqdan qochish imkoniyat beruvchi hududlarga o‘tkazilishi natijasida soliq to‘lovlarini amalga oshirmaydi, asossiz soliq imtiyozlarga ega bo‘ladi
Soliqdan qochish holatlariga imkon beruvchi kontragentlar bilan iqtisodiy hamkorlik qilish	Noqonuniy faoliyat olib borayotgan korxonalarining o‘zaro hamkorlik qilishi oqibati qo‘shilgan qiymat zanjirida sun‘iy uzilish yuzaga keladi va soliq tushumlari kamayadi
Mahsulot (ish, xizmat)larni tannarxdan past qiymatda sotish	Mahsulotlarni bozor qiymatidan past sotilishi natijasida yalpi tushum kamayishi yuzaga keladi, ammo, soliq to‘lovchining umumiy iqtisodiy aylanmasiga salbiy ta‘siri sezilmaydi, soliq kam to‘lash imkoniyati paydo bo‘ladi

Keltirilgan 1-jadval ma‘lumotlarida keltirilganidek, Respublikamiz soliq tizimida soliq to‘lovchilar tomonidan asosiy holatlardagi soliq to‘lashdan qochish holatlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, uning amaliy ko‘rinishlari, asosan, soliq to‘lovchi

¹ Amaliy holatni tahlil qilgan holda muallif ishlanmasi.

sifatida ro'yxatdan o'tmaslik yoki kech ro'yxatdan o'tish, buxgalteriya hisobini yuritmaslik, "Bir kunlik", "ko'k sxema" va shu shaklda faoliyat yuritishga moslashish, garchi faoliyati unchalik to'g'ri kelmasa-da offshor zonalarga kapital kiritish yoki faoliyat yuritish, soliqdan qochish holatlariga imkon beruvchi kontragentlar bilan iqtisodiy hamkorlik qilish, mahsulot (ish, xizmat)larni tannarxdan past qiymatda sotish va shu kabi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'layotganligini ta'kidlash mumkin.

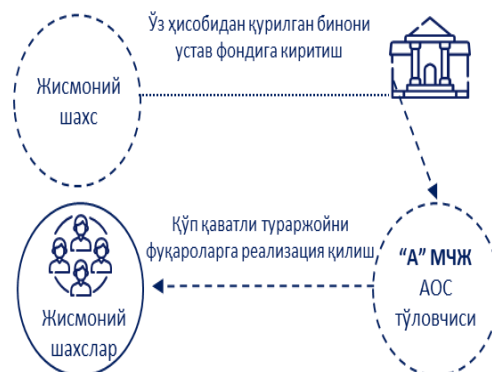
Qayd etish joizki, soliqqa oid munosabatlarda soliqdan qochish holatlarini aniqlash va uni baholashni amalga oshirishning juda murakkabligi bu jarayonni tartiblashni qiyinlashtiruvchi omillardan bo'lib qolmoqda. Keyingi yillarda soliqdan qochish holatlarining amaliy tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, tarmoqlar bo'yicha bu holat eng ko'p uchraydigan tarmoq bu qurilish, savdo va umumiy ovqatlanish tarmog'i, alkogol mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalari bo'lib qolmoqda. Ayrim manbalarda keltirilganidek, "...ammo amalda, soliq to'lashdan bo'yin tovlashni soliqni minimallashtirish harakatlaridan ajratish qiyinroq. Bu erda asosiy mezon - qonun buzilishi qanchalik "ongli" sodir etganligidir. Axir, moliya ekspertlarining fikriga ko'ra, bu harakatlar o'rtasidagi chegara ko'pincha juda nozik"².

1. Расмийлаштирилмаган (кирим қилинмаган) товарларни сақлаш, улардан фойдаланиш ва реализация қилиш (Обнал)

Мисол учун: "SARVARBEK QURILISH BUSINESS" МЧЖ Қурилиш моллари харид қилинмасдан (киримда идиш товоқ, трикотаж ва авто эҳтиёт қисмлар) 130 млрд.сўмлик қурилиш монтаж ишлари бажарилган. 2021 йил якуни бўйича тақдим қилинган бухгалтерия баланси ҳисоботида **товарлар қолдиги мавжуд эмас**. Харид қилинган 142 млрд.сўмлик товарларни нақд пулга реализация қилинган ҳолда нақдлаштириш билан шуғулланганлиги шубҳа қилинмоқда.

2. Йирик миқдорда пул маблағлари, Бино ва иншоотлар, қурилиш моллари, товар моддий бойликлар (манбаси кўрсатилмаган) ҳолда устав фондига киритилиши ва реализация қилиниши

Мисол учун: "FARRIER HOME" МЧЖ Қурилиш моллари харид қилинмасдан 13,2 млрд.сўмлик бинони устав фондига киритиш ва кейинчалик (Учтепа тумани, Зулфизар кўчаси 68-Б уйдаги) **бир кунда 58 та** хонадонларни жисмоний шахсларга нотариус орқали расмийлаштириб берилган. Корхона томонидан 530,4 млн.сўм айланмадан олиндида солиқ тўланган. ҚҚС ва Фойда солиғи тўланмаган.

1-rasm. Qurilish korxonalarida uchrayotgan soliqdan qochish sxemalari³

Darhaqiqat bu kabi murakkabliklarni anglash uchun soliq tizimida xavflarni baholash tizimidan kengroq foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. 1-rasmda keltirilganidek, qurilish korxonalarining faoliyati, ularning keyingi yillarda respublikamizda bajarilayotgan ishlarning umumiy salmog'ida ulushining oshib

² <https://bakertilly.ua/ru/id36822/>

³ Qurilish korxonalaridagi amaliy holatlarni umumlashtirgan holda muallif tomonidan tuzilgan.

borishi bu turdagi korxonalarda soliqdan qochish holatlarining yuzaga kelishi yoki sharoitlar vujudga kelish imkoniyatlarining yuqoriligi soliq tizimi amaliyotida bu holatlar muntazam tahlil qilib borilmoqda.

Jumladan, davlat soliq qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, “2019- 2022 yillarda qurilish korxonalarini tomonidan tovar aylanma va bajarilgan ishlar hajmi o‘rtacha yildan yilga 15-20 foiz ortib borgan, biroq, bu korxonalarda o‘rtacha xarajatlar rentabelligi 2021 yildagi 10 foizdan 2022 yilda 3,1 foizga tushgan, faoliyat yuritayotgan 20303 ta korxonada 5 mingga yaqinida (24 foizi) hujjatlariga muvofiq rentabellik 0 foizdan past, 12 mingdan ortig‘ida (60 foizi) 0 foizdan 1 foizgacha va 904 (4 foiz) kompaniyada 1 foizdan 3 foizgacha rentabellik ko‘rsatkichi past bo‘lgan, o‘z navbatida, 10 mingga yaqin (50 foiz) qurilish korxonalarida 1 nafar ishchi rasmiylashtirilganligi, haqiqatda ishlaydigan ishchilar soni yashirilayotganligini ko‘rsatadi”⁴. Bu korxonalarda soliqdan qochish holatlariga olib keluvchi omillar baholanganda quyidagi “turar joy ob‘ektlarini o‘rtacha bozor narxidan keskin darajada past narxda realizatsiya qilish, hisobotlarda xarajatlarni sun‘iy ravishda oshirib ko‘rsatish orqali faoliyatini zarar bilan yakunlash natijasida foyda solig‘ini to‘lamaslik, jismoniy shaxslar tomonidan qurilish korxonalarini ustav jamg‘armasiga yirik miqdorda pul mablag‘lari, bino va inshootlar, qurilish mollari (manbasi ko‘rsatilmagan holda) kiritish va realizatsiya qilish”⁵ kabi holatlar sabab bo‘lganligini ko‘rish mumkin. Bu holatlarni aniqlashning amaliy holatini quyidagi keltirilgan 1-rasmda tushuntirib o‘tamiz.

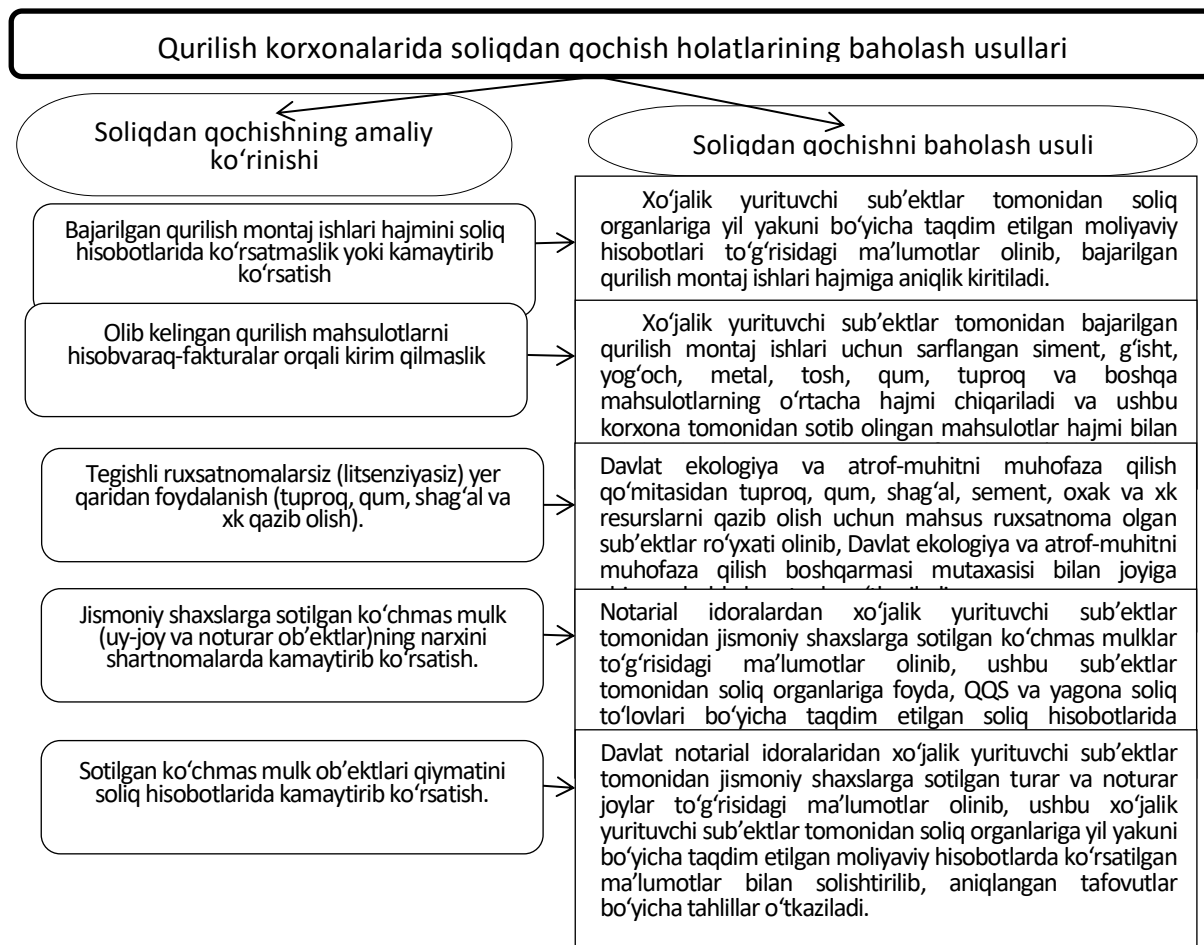
Bularda tashqari soliq tizimi amaliyotida qurilish sohasida soliqdan qochish holatlarini aniqlash va uni baholashda yana bir qator usullar qo‘llaniladi. Ular jumlasiga, qurilish texnikalari va transport vositalarini shartnoma tuzmasdan naqd pulga foydalanish (ijara)ga berish holatida soliq organlariga yil yakuni bo‘yicha taqdim etilgan moliyaviy hisobotlarda qurilish texnikalari va transport vositalari ko‘rsatilmagan qurilish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar olinib, qishloq va shahar qurilish tashkilotlaridan, hokimiyat va boshqa buyurtmachilardan olingan bajarilgan qurilish montaj ishlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar bilan solishtirish hamda aniqlangan tafovutlar bo‘yicha tahlillar o‘tkazish usuli, belgilangan tartibda shartnoma tuzmasdan qurilish va ta‘mirlash ishlarini bajarish hamda naqd pulda hisob-kitob qilish jarayonini aniqlashda soliq organlariga yil yakuni bo‘yicha taqdim etilgan moliyaviy hisobotlarda qurilish montaj ishlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar ko‘rsatilmagan xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar olinib, birja, elektron savdo va elektron

⁴ <https://m.kun.uz/news/2022/06/23/dsq-qurilish-sohasida-soliq-tolashdan-boyin-tovlash-holatlar-haqida-malumat-berdi>, <https://soliq.uz/press-services/news/show/qurilish-sohasida-keng-tarqalgan-soliqdan-qochish--boyin-tovlash-sxemalari>.

⁵ <https://soliq.uz/press-services/news/show/qurilish-sohasida-keng-tarqalgan-soliqdan-qochish--boyin-tovlash-sxemalari>.

hisobvaraƒ-faktura tizimi orqali qurilish mahsulot sotib olgan korxonalar bilan solishtiriladi hamda aniqlangan tafovutlar bo‘yicha tahlillar o‘tkazish usullaridan foydalaniladi.

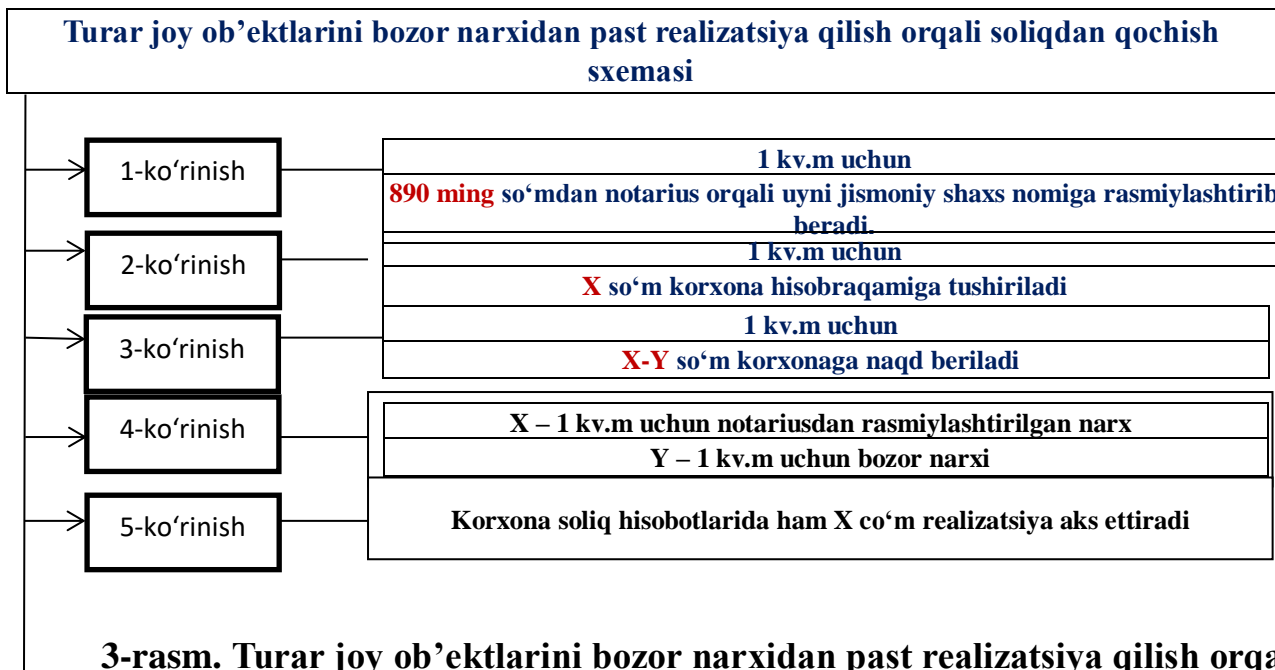

2-rasm. Qurilish korxonalarida soliqdan qochish holatlarining baholash usullari⁶

Agar, ushbu usullarni qo‘llash orqali qurilish korxonalarini tomonidan soliqdan qochish holatlarini baholash tahlillari natijalariga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, oxirgi yillarda 51 ta xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar tomonidan bajarilgan 452,3 mlrd. so‘mlik qurilish montaj ishlari hajmi soliq hisobotda ko‘rsatilmagligi natijasida byudjetga 39,2 mlrd. so‘m soliq to‘lanmasdan qolganligi, 37 ta xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar tomonidan bajarilgan va ko‘rsatilgan 317 mlrd. so‘mlik qurilish ishlarini hisobvaraƒ-fakturalar orqali kirim qilmaganligi natijasida byudjetga 14,6 mlrd. so‘m soliq to‘lanmasdan qolganligi, o‘tkazilgan tezkor tadbirlarda 19 ta xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar tomonidan tegishli ruxsatnomalarsiz er qaridan foydalanib, 9 mlrd. so‘mlik tuproq, qum, shag‘al va xk qazib olayotganligi va byudjetga 1 mlrd. so‘m soliq to‘lanmasdan qolganligi, 17 ta korxonadan jismoniy shaxslarga sotilgan ko‘chmas mulk (uy-joy va noturar ob‘ektlar)ning haqiqiy qiymatini oldi-sotdi shartnomalarida kamaytirib ko‘rsatib, byudjetga 9,1 mlrd. so‘m kam soliq to‘langanligi, 29 ta xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar tomonidan sotilgan ko‘chmas mulk ob‘ektlarining qiymati soliq hisobotlarida kamaytirib ko‘rsatilib, byudjetga

⁶ Amaldagi tartiblarga asoslangan holda muallif tomonidan tuzilgan.

9,3 mlrd. so‘m soliq to‘langanligi aniqlangan, 13 ta xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan qurilish texnikalari va transport vositalari shartnoma tuzmasdan boshqa sub’ektlarga naqd pulga foydalanish (ijara)ga berilib, tushgan mablag‘lar hisobidan byudjetga 402 mln. so‘mlik soliqlar to‘lanmaganligi, 14 ta xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan shartnoma tuzmasdan qurilish va ta‘mirlash ishlarini bajarilib, 21,4 mlrd. so‘mlik qurilish ishlari yashirilishi natijasida byudjetga 2,6 mlrd. so‘m soliq to‘lanmasdan qolganligi aniqlangan.

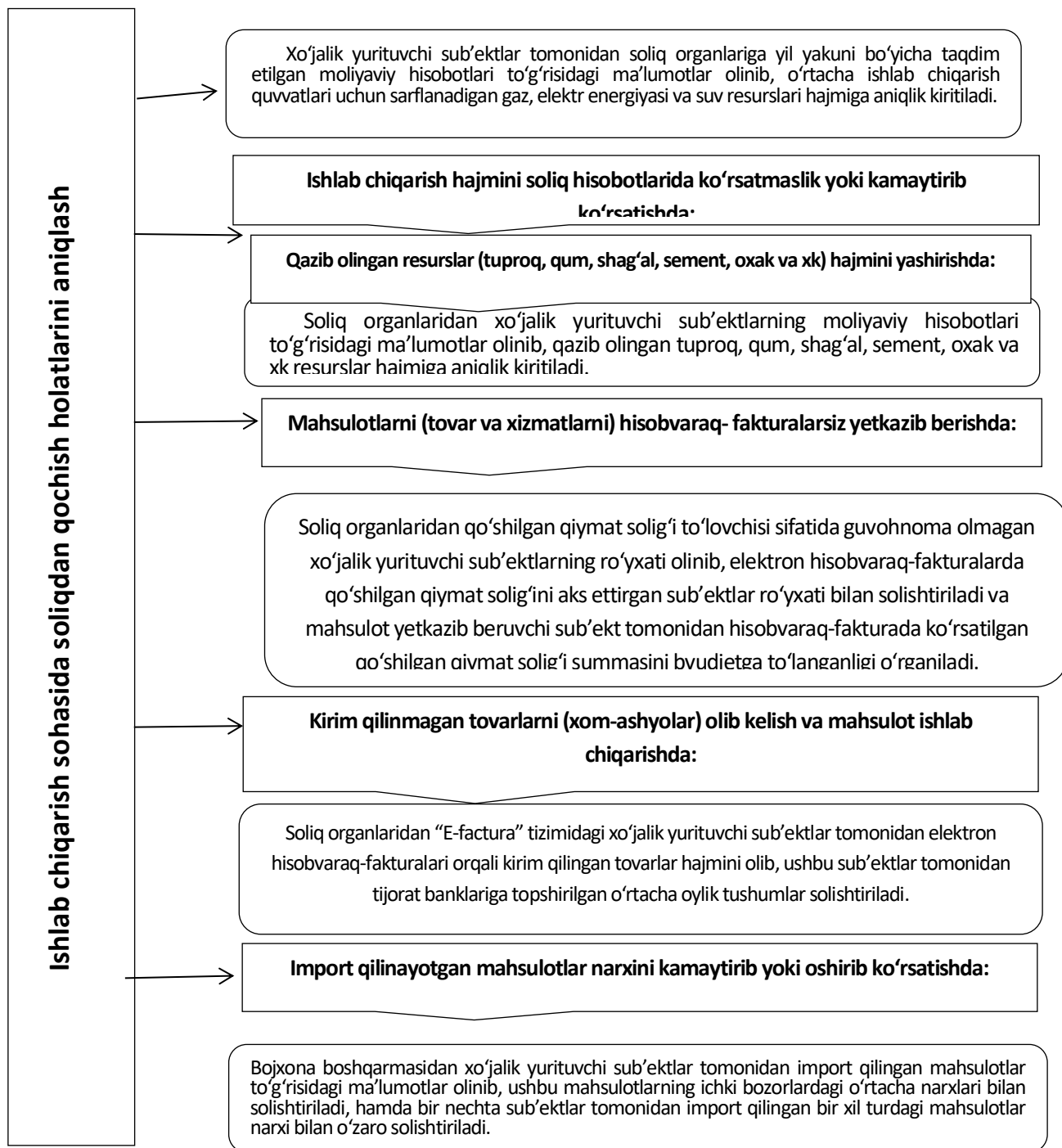

3-rasm. Turar joy ob’ektlarini bozor narxidan past realizatsiya qilish orqali soliqdan qochish sxemasi⁷

3-rasm ma’lumotlaridan kelib chiqib, xulosa qilish mumkinki, turar joy ob’ektlarini bozor narxidan past realizatsiya qilish orqali soliqdan qochish sxemasi afsuski respublikamiz qurilish korxonalarida yuqorida keltirilgan 5 ta ko‘rinish (holat) doirasida yuz bermoqda. Ushbu sxema asnosida birgina 2021 yil natijalariga ko‘ra, turar joy ob’ektlarini bozor narxidan past realizatsiya qilish holatlari bo‘yicha 159 ta korxonaga tomonidan qiymati 1 trln.so‘mlik 2 158 ta ob’ektlar 1kv.m uchun 1-5 mln.gacha narxlar oralig‘ida sotilgan. Shundan, 1 mln.so‘mgacha 60 ta, 1-3 mln.so‘m oralig‘ida 443 ta ob’ektlar sotilgan.

Soliqdan qochish holatlarini aniqlash va baholashning dunyo amaliyoti va respublikamiz soliq tizimida ham ishlab chiqarish sohasidagi jarayon o‘ta muhim sanaladiki, uni quyidagi 4-rasmda aks ettiramiz.

⁷ Muallif tomonidan tuzilgan.

4-rasm. Ishlab chiqarish sohasida soliqdan qochish holatlarini aniqlash tartibi⁸

Ular jumlasiga, *eksport qilingan mahsulotlar hajmini oshirib ko'rsatishda*: bojxona boshqarmasidan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan eksport qilingan mahsulotlar to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ushbu korxonadan soliq hisobotlarida ko'rsatilgan ishlab chiqarilgan va sotilgan mahsulotlar hajmi bilan solishtirish, *tugallanmagan qurilish ob'ektlari va belgilangan muddatda ishga tushirilmagan asbob-uskunalarini yashirishda*: mahalliy hokimiyatlar tarkibidagi Arxitektura bo'limidan tugallanmagan qurilish ob'ektlari to'g'risidagi ma'lumotlar hamda bojxona organlaridan xorijiy mamlakatlardan olib kelingan

⁸ Muallif tomonidan tuzilgan.

asbob-uskunalar to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, korxonalar tomonidan soliq organlariga taqdim etilgan mol-mulk solig'i hisobotlari bilan solishtirish, *alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqarish uchun foydalanilgan suv hajmini yashirishda*: suv resurslari hisobini yurituvchi tashkilotlardan alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqaruvchi korxonalariga o'lchov asboblari orqali sotilgan suv hajmi to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ushbu korxonalar tomonidan soliq organlariga taqdim etilgan moliyaviy hisobotlarda ko'rsatilgan suv hajmi bilan solishtirish orqali aniqlanadi.

Soliqdan qochish holatlarini aniqlash va baholashning eng muhim usullari qatoriga "offshorni baholash usuli" bo'lib, bu keyingi vaqtlarda keng qo'llanilib kelinmoqda. Ma'lumki, Offshor bu qulay soliq sharoitiga ega davlatda xorijiy fuqaro tomonidan qayddan o'tgan, ushbu mamlakatda faol ish yuritmaydigan firma bo'lib, offshor kompaniyasi bu – korxonalarining alohida tashkiliy yuridik shaxs maqomini tavsiflovchi termindir. Bu maqom unga soliq to'lovlarni maksimal darajada tushirishni ta'minlaydi (ko'p hollarda nolgacha). Professor X.Abulqosimovning ta'kidlashicha, "kompaniyalarning offshor maqomi ularga o'z faoliyatlari davomida soliqlarni maksimal darajadan tushirishni, hatto yo'q qilish, ya'ni butunlay soliqlardan ozod bo'lishni ta'minlaydi. Faqatgina bu maqom talabi, biznes operatsiyalarini o'z qonunchiligidan tashqarida olib borishni talab qiladi. Ya'ni offshor kompaniyasi o'z qonunchiligini rezidenti bo'la olmaydi"⁹.

Bugungi kunda iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga tegishli bo'lgan soliqdan qochish holatlari va uni aniqlashning bir qator usullaridan keng foydalanib kelinadi. Ularni umumlashtirgan holda ularning ayrimlarini keltirish mumkin:

Davlat ro'yxatidan o'tmasdan yuridik shaxslarga xos tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish.

Buni aniqlash uchun esa, soliq organlari bilan hamkorlikda aholi gavjum joylarda savdo va xizmat ko'rsatish faoliyati bilan shug'ullanayotgan shaxslar faoliyati joyiga chiqqan holda tezkor yo'llar bilan o'rganiladi va davlat ro'yxatidan o'tgan yoki o'tmaganligiga aniqlik kiritiladi.

Tovar aylanmasi 1 mlrd.so'mga yaqinlashgan korxonalar faoliyatini ixtiyoriy tugatish yoki korxonani bir necha qismlarga bo'lish.

Bu turdagi soliqdan qochish holatini aniqlash uchun soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan tijorat banklariga kunlik topshirilgan naqd pul tushumlari to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, faoliyatini majburiy va ixtiyoriy tugatgan sub'ektlar faoliyati tahlil qilinadi hamda (VMning 224-sonli qaroriga muvofiq) soxta bankrotlik alomatlari o'rganiladi.

Foydani kamaytirish maqsadida xarajatlar tarkibini asossiz ko'paytirib ko'rsatish.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy hisobotlari to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, hisobotda ko'rsatilgan xarajatlar tarkibi o'rganiladi. Xarajatlar soliq

⁹ X.Абулқосимов. "солиқларни тўлашдан бўйин товлаш" мавзуси бўйича тақдимот.

kodeksiga asosan me'yor bilan solishtirilib, me'yoridan ortiqcha xarajatlarni foydaga qayta qo'shish orqali qo'shimcha soliq hisoblanadi.

Olib kelingan mahsulotlarni hisobvara-q-fakturada ko'rsatmaslik.

Soliq organlaridan qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi sifatida guvohnoma olgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ro'yxati olinib, elektron hisobvara-q-fakturalarda qo'shilgan qiymat solig'ini aks ettirmagan sub'ektlar ro'yxati ajratib olinadi va soliq hisobotlari bilan solishtiriladi.

Xodimlar va yollanma ishchilar sonini hisobotlarda to'liq ko'rsatmaslik.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va yagona ijtimoiy to'lov bo'yicha taqdim etilgan soliq hisobotining 5-ilovasida ko'rsatilgan xodimlar soni to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ulardan savdo, umumiy ovqatlanish, qurilish va xizmat ko'rsatish sub'ektlarida ishlayotgan xodimlar sonini xaridor sifatida ko'zdan kechiriladi va xodimlarining hisobotdagi va haqiqiy soni o'rtasidagi tafovut aniqlangan taqdirda, ushbu sub'ektlarda Soliq kodeksini 71¹-moddasiga asosan monitoring o'tkazish yuzasidan soliq organlariga topshiriq yuboriladi.

Ish haqini konvert usulida to'lash.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va yagona ijtimoiy to'lov bo'yicha taqdim etilgan soliq hisobotining 5-ilovasidan xodimlarga hisoblangan oylik ish haqi to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ushbu sub'ektlar tomonidan tijorat banklaridan ish haqi uchun olingan pul mablag'lari bilan solishtiriladi. Shuningdek, faoliyat turi bir xil bo'lgan sub'ektlar tomonidan xodimlarga hisoblangan o'rtacha oylik ish haqi hamda tijorat banklaridan ish haqi uchun olingan pul mablag'lari o'zaro solishtiriladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini asossiz hisobga olish.

Soliq organlaridan qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi sifatida guvohnoma olmagan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ro'yxati olinib, ushbu sub'ektlar tomonidan soliq organlariga qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha taqdim etilgan soliq hisobotlarida ko'rsatilgan hisobga olingan qo'shilgan qiymat solig'i bilan solishtiriladi.

Xodimlarga 1-razryad tarif koeffisientidan kam ish haqi hisoblash.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va yagona ijtimoiy to'lov bo'yicha taqdim etilgan soliq hisobotining 5-ilovasida ko'rsatilgan xodimlarga hisoblangan ish haqi to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, o'rtacha oylik ish haqi summasi 1-razryad tarif koeffisienti (920,0 ming.so'm)dan kam bo'lgan xodimlar ro'yxati aniqlanadi. Ushbu sub'ektlar tomonidan tijorat banklaridan ish haqi uchun olingan pul mablag'lari hisoblangan ish haqi summalari bilan solishtiriladi.

Ko'chmas mulkning o'rtacha qoldiq qiymatlarini hisobotlarda ko'rsatmaslik yoki kamaytirib ko'rsatish.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan mol-mulk solig'i bo'yicha taqdim etilgan soliq hisoboti va o'tgan yil yakuni bo'yicha topshirilgan moliyaviy natijalar

to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ko'chmas mulkning qoldiq qiymatlari o'zaro solishtiriladi. Shuningdek, er resurslari va kadastr bo'limidan yuridik shaxslarga tegishli ko'chmas mulk ob'ektlari to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, soliq hisobotlaridagi ko'chmas mulk qiymatlari bilan solishtiriladi.

Yuqoridagi tahlillardan xulosa qilish mumkinki, iqtisodiy munosabatlar doirasida zimmalariga soliq to'lash majburiyati yuklatilgan soliq to'lovchilarning iqtisodiy hatti-harakatlari asnosida soliq to'lashdan qochish holatlarini aniqlash bu munosabatlarni oldini olishda uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar.

Yuridik shaxslar bilan jismoniy shaxslar o'rtasida predmeti ishlar bajarishdan iborat bo'lgan, tuzilgan fuqarolik-huquqiy tUSDagi shartnomalarga muvofiq jismoniy shaxslarga amalga oshirilgan to'lovlarga ishlatilgan materiallar narxi ham qo'shilgan bo'lsa, ushbu JShni tadbirkorlik faoliyati davlat ro'yhatidan o'tkazilganligini va tegishli soliqlar hisoblanishini tekshirish. Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Tovar xom-ashyo birjasi o'rtasida har bir birja savdolari yakunlari yuzasidan onlayn ravishda ma'lumot almashinish tizimini yo'lga qo'yish.

Adabiyotlar/Литература/Reference:

F.Axmedov Soliq to'lashdan qochish xavflarini aniqlashda zamonaviy fiskal nazorati takomillashtirish: (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – Toshkent, 2023.

Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шум-петер. М.: Изд-во Эксмо, 2007. 864 с.

Покровский А.К. Риск-менеджмент на предприятиях промышленности и транспорта: учеб. пособие / А. К. Покровский. М.: Изд-во Кнорус, 2011. 160 с.

Кристина Ф.Б. “The Informal Economy” march 2004, Шведский Международный агентство сотрудничества развития SE-105 25 Стокгольм Швеция.

Аронов А ва Кашин В (2007) Налоги и налогообложение М.: Магистр.

Жалонкина И, (2012) “Модернизация механизмов взыскания налоговой задолженности в Российской Федерации”. Автореферат диссертации на и соискание ученой степени кандидата экономических наук с.14.

Андреева В.А. Повышение налоговой грамотности и культуры участников налоговых правоотношений. Экономика Интерактивная наука |4 (14) 2017. стр.136-140.

Кузнесов А.Л. Налоговая политика и налоговые органы: реальное состояние, проблемы, перспективы (региональный аспект) 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vasilieva.a.narod.ru/zurnal/>

O'zbekiston Respublikasi davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.

Нормурзаев У. Х. 2021 йилдаги солиқ маъмурчилиги ҳамда солиқ кодексига киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар юзасидан //Интернаука. – 2021. – Т. 6. – №. 182 част 2. – С. 99.